

UREDNIK
SIMON SIMONOVIĆ

RECENZENTI
MOMČILO ZEČEVIĆ
ZDRAVKO ANTONIĆ
MILOVAN BUZADŽIĆ

Izdavanje ove knjige pomogli su Fond **CK SKJ** za naučno-istraživački rad i izdavačku delatnost
i Republička zajednica nauke Srbije

BRANKO PETRANOVIĆ

ISTORIJA
JUGOSLAVIJE
1918 - 1988

TREĆA KNJIGA

SOCIJALISTIČKA JUGOSLAVIJA

1945 - 1988

NOLIT' BEOGRAD

SADRŽAJ

TREĆA KNJIGA
SOCIJALISTIČKA JUGOSLAVIJA
1945-1988

POSLERATNI SVET I NJEGOVE SUPROTNOSTI	9
KPJ U POLITIČKOM SISTEMU	
I UNUTRAŠNJOPOLITIČKI ODNOSI	29
POREKLO CENTRALIZMA I ODNOSI U FEDERACIJI	67
DRŽAVNA PRIVREDA I NJENE PROTIVUREČNOSTI	79
POLITIKA OTKUPA	101
DIREKTIVNO-CENTRALISTIČKI SISTEM RADA AGITROPA	
U OBLASTI IDEOLOGIJE, KULTURE I PROSVETE	120
SPOLJNOPOLITIČKA ORIJENTACIJA JUGOSLAVIJE	
I PROBLEM SEVEROZAPADNIH GRANICA	162
ODBRANA NEZAVISNOSTI	195
GODINE PROTIVUREČNOG RAZVITKA	263
RADNIČKI SAVETI	288
IDEJNI PRELOM I SLOBODA STVARALAŠTVA	316
DRŽAVA, SKJ I SAMOUPRAVNI PREOBRAŽAJ	332
OTPOR MONOLITIZMU U KOMUNISTIČKOM POKRETU	
I VANBLOKOVSKA POLITIKA JUGOSLAVIJE	357
REFORMA FEDERACIJE U ZNAKU POLITIČKIH KRIZA	380
MATERIJALNI RAZVOJ	
I DEMOGRAFSKO-SOCIJALNE PROMENE	418
JUGOSLAVIJA I MEĐUNARODNI ODNOSI - NAČELA I PRAKSA	433
SUOČAVANJE S KRIZOM	444
BIBLIOGRAFIJA	471
FOTOGRAFIJE I FAKSIMILI	
Obnova i industrijalizacija (posle strane 96)	
Napad Informbiroa na KPJ (posle strane 224)	
Jugoslavija u komunističkom pokretu i frontu nesvrstanosti i međunarodni odnosi (posle strane 368)	
Unutrašnji razvoj u znaku kriza (posle strane 400)	

IZVORI FOTOGRAFIJA I FAKSIMILA	477
SPISAK SKRAĆENICA	480
REGISTAR LIČNIH IMENA	482
REGISTAR GEOGRAFSKIH POJMOVA	488

TREĆA KNJIGA

SOCIJALISTIČKA JUGOSLAVIJA

1945 – 1988

POSLERATNI SVET I NJEGOVE SUPROTNOSTI

Antifašistička koalicija SAD, SSSR-a i Velike Britanije, stvorena u borbi protiv osovine, nije nadživela kapitulaciju Nemačke i Japana. Porazom fašističke Nemačke, čiju je kapitulaciju potpisao feldmaršal Kajtel 9. maja 1945. u Berlinu, i militarističkog Japana, koji je kapitulirao 2. septembra (posle atomskog bombardovanja Hirošime i Nagasakija 6. i 8. avgusta, i prodora sovjetskih trupa u Mandžuriju 9. avgusta, nakon što je Sovjetski Savez objavio rat Japanu), radikalno je izmenjen odnos snaga u međunarodnoj zajednici. Koalicija antifašističkih država, koja je izdržala ratna iskušenja, počela je rano da se raspada, nagrižena još za vreme rata nizom protivurečnosti, sukobima interesa i uzajamnim sumnjičenjem. Kraj rata izneverio je očekivanja čovečanstva da će se pobedom nad fašizmom svet naći na pragu čvrstog mira. Drugi svetski rat ostavio je u nasleđe posleratnom svetu politiku podele uticaja — na račun nezavisnosti balkanskih i drugih država — koju su na klasičan način demonstrirali Čerčil i Staljin u Moskvi oktobra 1944. godine. Sile dojučerašnje antifašističke koalicije sukobljavale su se oko uređenja posleratnog sveta, oko granica, shvatanja demokratije. Epicentri sukoba interesa nalazili su se na tlu Nemačke, na Balkanu, u srednjoj i istočnoj Evropi, Iranu, na Dalekom istoku.

Na Krimskoj konferenciji SAD, SSSR i Velika Britanija odlučile su da se Nemačka posle poraza podeli na zone i da uaturi nadoknadi ratnu štetu nanetu savezničkim državama. Na Krimu su se vođe koalicije takođe dogovorile da se formira „jaka, slobodna, nezavisna i demokratska Poljska“ rekonstrukcijom njene privremene vlade na široj, demokratskoj osnovi. Na Potsdamskoj konferenciji (jula — avgusta 1945) utvrđena su politička i privredna načela usklađene politike prema Nemačkoj za vreme savezničke kontrole. Proklamovana je spremnost

da se nemački militarizam i nacizam trajno iskorene kako Nemačka nikada više ne bi ugrozila svoje susede i svetski mir. Konferencija se saglasila da deo Istočne Pruske i grad Kenigzberg pripadnu SSSR-u. Obrazovan je Kontrolni savet, sastavljen od komandanata SAD, Velike Britanije, SSSR-a i Francuske, sila koje su okupirale po jednu zonu razdeljene Nemačke. Savet ministara inostranih poslova velikih sila zadužen je da izradi ugovore o miru s Italijom, Bugarskom, Rumunijom, Mađarskom i Finskom, a na drugoj strani da pripremi predloge za rešavanje teritorijalnih pitanja koja se budu postavila po završetku rata u Evropi. U Potsdamu je jasprava o primeni krimske Deklaracije o oslobođenoj Evropi — posebno sa stanovišta prirode demokratije u zemljama Istočne Evrope, koje su se našle pod sovjetskim uticajem — obelodanila dubinu jaza između zapadnih sila i SSSR-a.

Vođe Zapada su posle Krima optuživane za najveći diplomatski poraz koji je zapadni svet doživeo u svojoj modernoj istoriji, nezavisno od činjenice da je „sovjetska sfera uticaja“ stvorena „ruskim oružjem“, kao što ističu neki zapadni pisci, zaključujući iz toga da zapadnim državicima na Krimu nije preostajalo ništa drugo sem da „iscede“ Deklaraciju o oslobođenim teritorijama, pod kojom su se razumevala demokratska prava i procedure, na što se Staljin nije mnogo obazirao. Crvena armija je potukla Vermaht na istočnom frontu, u ratu koji nije mnogo zavisio od operacija zapadnih saveznika. Staljinova moć f u istočnoj Evropi i na Balkanu je faktički već bila uspostavljena i preko nje se nije moglo prelaziti.

Novu konstelaciju odnosa potkraj i posle rata karakterisala je izrazita vojna, politička i ekonomska nadmoć SAD i SSSR-a, koje su se izdvojile kao dve najmoćnije države sveta faktičkim sankcionisanjem sistema bipolarizma već na Krimu, što je bio uvod u njihovu konfrontaciju u poratnim godinama.

SAD su, kao najjača kapitalistička država, okrenule leđa izolacionizmu, s ambicijama da vode globalnu politiku. One su preuzele ulogu vodeće sile zapadnog sveta, pravdajući to potrebom zaustavljanja sovjetske ekspanzije i širenja ideja komunizma. Nalazeći se van domašaja ratnih razaranja, SAD nisu ni osetile posledice rata na svom tlu. Prebačena na ratni kolosek, američka proizvodnja je udvostručena. Ceni se da je 1946. 63% svetske proizvodnje i 3/4 kapitala svih kapitalističkih država otpadalo na SAD. Najjača kapitalistička država

manifestovala je svoju atomsku moć krajem rata uništenjem Hirošime i Nagasakija, u Japanu, čime se čovečanstvo istovremeno suočilo s opasnošću od nove katastrofe. SAD su u toku rata dale svojim saveznicima, pre svega Velikoj Britaniji i SSSR-u, preko 50 milijardi dolara pomoći. Predsednik Ruzvelt bio je jedan od protagonista stvaranja Organizacije ujedinjenih nacija. S Velikom Britanijom i Kanadom SAD su osnovale i finansirale Administraciju Ujedinjenih nacija za pomoć i obnovu (*UNRRA — United Nations Relief and Rehabilitation Administration — Unra*), sa zadatkom da pomogne obnovu ratom opustošenih zemalja.

Velika Britanija je, zajedno s Francuskom, tretirana kao velika sila, ali su se one ipak nalazile u senci američke i sovjetske moći. Britanci su izašli iz rata kao dužnici SAD, po Zakonu o zajmu i najmu, dok je u Evropi njihov uticaj bitno opao u korist SAD i SSSR-a. Velika Britanija je bila prinuđena da odstupa pred SAD i u svojim tradicionalnim sferama interesa u Mediteranu — Grčkoj i Turskoj. Britansko i francusko kolonijalno „carstvo“ počelo je da se raspada pod dejstvom drugog svetskog rata, japanske agresije i snažnog antikolonijalnog pokreta. Francuski i italijanski komunisti, kojima je uticaj u ratu narastao zahvaljujući učešću u pokretu otpora, postali su sudeonici političkog života u svojim zemljama prvih posleratnih godina, učestvujući u vladama i utičući na rešenja ustavnih reformi.

Vladajuće kapitalističke snage, posebno u SAD i Velikoj Britaniji, uznemiravala je moć SSSR-a, promena političke konfiguracije Evrope i porast uticaja komunističkih partija u zapadnoj Evropi, pre svega u Italiji i Francuskoj, koji je bio praćen učešćem komunista u građanskim vladama. Rani sukobi oko Nemačke — u vezi s denacifikacijom, statusom Berlina, istočnim granicama, reparacijama — i režima u istočnoevropskim i balkanskim zemljama, odnosno njihove spoljnopolitičke orijentacije, zaoštravali su suprotnosti među pobednicima, vodeći njihovom sučeljavanju na blokovskoj osnovi. Zapadne sile su nastupale pod vidom odbrane „slobodnog sveta“ od totalitarizma, u ime solidarnosti atlantskih demokratija, i u ime hrišćanske civilizacije. Britanski premijer za vreme rata, Vinston Cerčil, preuzeo je na sebe ulogu najmilitantnijeg branioca Zapada od „komunističke diktature“. Posle Ruzveltove smrti aprila 1945. i stupanja Harija Trumana na predsedničku

dužnost, Čerčil je smatrao — nezavisno od izgubljenih izbora u Britaniji, na čije su kormilo došli laburisti — da je njegovo državničko iskustvo i poznavanje svetskih poslova neophodno zapadnom svetu. On je skovao krilaticu o „gvozdenoj zavesi” koju su komunisti spustili između svog i „slobodnog sveta”. Na koledžu u Fultonu (Misuri, SAD), bivši britanski premijer je marta 1946, u prisustvu američkog predsednika Trumana, pozvao na „krstaški rat” protiv komunizma, podsećajući na obavezu odbrane atlantske zajednice i vojnog zbližavanja ugroženih država. Čerčilova istupanja u SAD i van njih bila su predznak da svet ulazi u „hladni rat”. S Trumanovom doktrinom iz 1947. SAD su prihvatile i obavezu da brane integritet Grčke i Turske od spoljne agresije i prevrata oružanih grupa, postepeno potiskujući Veliku Britaniju iz Mediterana. Istovremenim prihvatanjem Maršalovog plana SAD su predvidele sredstva za pomoć evropskim zemljama-žrtvama u drugom svetskom ratu, računajući da će dirigovanom ekonomskom politikom sanirati njihovu privrednu krizu, učvrstiti političku koheziju i podići sposobnost za odbranu od preteče „komunističke subverzije”. Zapadnoevropske zemlje i Turska dobile su po osnovu Maršalovog plana oko 17. milijardi dolara od 1947. do 1952. godine. Pored izvora ekonomske pomoći, politički motivisane, strogo selektivne iako, u načelu, namenjene svim zemljama-žrtvama rata, Maršalov plan je bio i osnova za prodor američke robe i kapitala u Zapadnu Evropu a sprečavajući širenje suprotnih političkih i ideoloških uticaja, pokazao se i kao sredstvo čvršćeg vezivanja Zapadne Evrope sa SAD.

Trumanova doktrina već je i formalno ocrtala podelu sveta na dva suprotna bloka ili „lagera”, koju je, u ime Staljina, proglasio Andrej Ždanov na osnivačkom sastanku Informbiroa septembra 1947. Prema ovoj krutoj, dogmatskoj koncepciji, na jednoj strani se nalazio antiimperijalistički i demokratski „tabor”, a na drugoj imperijalistički i antidemokratski.

Sovjetski Savez je u drugom svetskom ratu pretrpeo ogromne ljudske i materijalne gubitke; s Poljskom i Jugoslavijom nalazio se na vrhu lestvice zemalja s najvećim brojem žrtava. Deo teritorije koji je bio okupiran sasvim je opustošen. Noseći glavni teret rata na svojim leđima, stekao je veliki ugled među antifašističkim snagama u svetu. Jedna od važnih posledica drugog svetskog rata sastoji se u tome što je ova velika zemlja konačno razbila prinudnu izolaciju u kojoj se nalazila tokom

više godina međuratnog razdoblja i uzela aktivnog učešća u svetskim poslovima i radu Ujedinjenih nacija. Ona je bila jedan od glavnih pobornika doslednog vojnog, političkog, ekonomskog i duhovnog razoružavanja poraženog fašizma. Pridruživši se poslednjih dana rata zapadnim saveznicima u vojničkom slamanju Japana, klonulog posle atomske kataklizme, Sovjetski Savez je proširio svoje granice na Dalekom istoku. Trupe Crvene armije dočekale su kraj rata duboko na zapadu Evrope — u Beču, Budimpešti, Berlinu, na Elbi (Labi) — a na Dalekom istoku u Mandžuriji. Od 1939. do 1945. Sovjetski Savez se teritorijalno proširio za oko 450.000 km². Na kraju rata imao je najjaču kopnenu silu u svetu, koja je brojala oko deset miliona vojnika i bila delimično stacionirana u istočnoevropskim zemljama, kao i u okupiranim delovima Nemačke i Austrije; efektivne SAD nalazile su se u Japanu, Francuskoj i Italiji, okupiranim zonama Nemačke i Austrije, a kasnije u Grčkoj i Turskoj. Saglasno odlukama Potsdamske konferencije, Sovjetski Savez je okupirao istočnu zonu Nemačke, SAD jugozapadnu, Velika Britanija severozapadnu, a Francuska zapadnu, dok se Berlin nalazio pod zajedničkom okupacijom.

Raspadanjem antifašističke koalicije — čiji su stubovi bili SSSR, SAD i Velika Britanija — prouzročenim političkom i ekonomskom podelom između velikih sila zbog sukoba interesa i kršenja načela Atlantske povelje i drugih dokumenata Ujedinjenih nacija donetih u ratu, počela je institucionalizacija suprotnih saveza na blokovskoj osnovi. Od antifašističke saradnje svet je skretao prema konfrontaciji dojučerašnjih saveznika i hladnom ratu. Središte sukoba postala je Evropa, u kojoj su se novostvoreni blokovi najjače trli, izbegavajući da se i direktno sudare. Posle Trumanove doktrine i Maršalovog plana došlo je na red vojno oblikovanje Zapada stvaranjem, aprila 1949, Severnoatlantskog pakta, kome su, pored SAD, Velike Britanije i Francuske, prišle i Italija, Kanada, Holandija, Belgija, Norveška, Island i Portugalija. Vojni ugovor o organizaciji Severnoatlantskog pakta je predviđao da se napad na jednu zemlju ugovornicu shvati kao napad na sve potpisnice. Paktove su zaključivale i zemlje Azije i Pacifika (Manilski i Bagdadski pakt). Šest godina kasnije Sovjetski Savez i evropske socijalističke zemlje stvorile su vojni blok pod nazivom Varšavski pakt.

„Paktomanija“ na Zapadu objašnjavala se potrebom preduzimanja mera bezbednosti, zaustavljanja sovjetske agresije i

komunističke penetracije, stezanja „obruča“ oko suparničke sile. Paktovi su omogućavali posjedanje baza na stranim teritorijalna, nadzor nad zavisnim režimima, gušenje progresivnih pokreta, eksploataciju privrednih izvora nerazvijenih zemalja i obuzdavanje nacionalnooslobodilačkih i antikolonijalnih pokreta. Politika SAD, usmerena na apsolutni prestiž i suzbijanje glavnog rivala, dobila je naziv *Pax Americana* zbog koncepcija o uređenju svetskih odnosa na bazi američke prevlasti. Zapadni historičari podsećaju da je mešanje Amerike u svetske tokove posle drugog svetskog rata, postalo isto toliko uobičajeno kao i njen izolacionizam u međuratnom razdoblju, dobijajući u novim uslovima „zapanjujuće granice“.

Oružane intervencije od završetka drugog svetskog rata, uključujući ratove, pobune i državne udare, s opštom oznakom nasilnih smena vlasti i osvajanja, predstavljale su naličje politike vođene protiv ideala Ujedinjenih nacija. Hroničari međunarodnih sukoba registrovali su 159 ratova koje su inspirisale velike sile, nacionalni režimi i unutrašnje suparničke frakcije koje su u sukobima tražile tačku oslonca u spoljnom faktoru. Austrijski politikolog Hajnc Gertner utvrdio je da je više od polovine svih zemalja učestvovalo u ovim ratovima (94 od 174); da su po broju ratova prednjačile Velika Britanija (16 ratova) i Francuska (13), kao kolonijalne sile, SAD (11 ratova), Indija (10), rasistička Južna Afrika i Kina (po 9 ratova).

Blokovska polarizacija donela je hladni rat, koji je dao obeležje ranom posleratnom razdoblju. Njegovi karakteristični oblici bili su stalno naoružavanje suprotstavljenih blokova, zastrašujuća ideološko-politička propaganda, sukobi obaveštajnih službi, uzajamni napadi preko štampe, oštri diplomatski dvoboji na međunarodnim skupovima, krađe tajnih vojnih dokumenata, otmice naučnika, ekstremno međusobno nepoverenje i sumnjičenje. Sejana je mržnja, razvijane su ideološke predrasude. Ljudi progresivnih pogleda identifikovani su kao državni neprijatelji SAD ili protivnici socijalističkog sistema. „Antikomunističku histeriju“ američkog senatora iz Viskonsina Džozefa Makartija, koji se nalazio na čelu Komiteta za ispitivanje antiameričke delatnosti, Albert Ajnštajn nazvao je „američkom varijantom fašizma“. Makarti je svuda oko sebe video strane agente i neprijatelje američkog društva. Amerikanci su prinuđivani da se podvrgavaju ispitivanju pred Makartijevim

komitetom, izjašnjavaju o svojoj političkoj prošlosti, i svedoče protiv sugrađana.

Na drugoj strani je Staljin — koji je još tridesetih godina počeo da oseća podozrenje prema sovjetskim građanima, svojim saradnicima i stranim komunistima — uzvraćao klimom opšteg nepoverenja i ponovnim zatvaranjem SSSR-a, kao i lagerskih granica. Obnavljali su se teroristički metodi protiv sovjetskih građana, zlokobno podsećajući na vreme uoči drugog svetskog rata. Zloupotrebljavajući svoju vlast u uslovima maksimalne birokratizacije odnosa u kojima je došlo do njegove defikacije — naročito pojačane u uslovima sovjetske pobede u drugom svetskom ratu, isključivo pripisivane njegovom „genijalnom“ rukovođenju, uz potcenjivanje samopožrtvovanja sovjetskih naroda i talenta mnogih ratnih komandanata s Georgijem K. Žukovom na čelu — Staljin je dokraja degradirao ostale organe partije i vlasti. Poslednjih godina Staljinove vlasti plenarne sednice Centralnog komiteta nisu ni sazivane, a sednice Politbiroa održavane su tek s vremena na vreme. U nastupu svojih paranoidnih hirova udaljavao je iz sastava najvišeg partijskog rukovodstva komuniste koji mu se nisu sviđali ili na koje bi i malo posumnjao (Nikolaja Aleksejeviča Voznesenskog, Andreja Andrejeviča Kuznjecova i druge). Klimenta J. Vorošilova interno je optuživao kao „engleskog agenta“. Najviši rukovodioci ove moćne zemlje, bez obzira koliko bili poslušni, strepeli su od susreta s njime. Maršal Nikolaj Bulganjin, član Politbiroa od 1948. prisećao se Staljinovih „prijateljskih poziva“ nesiguran da li će čim „sedne naspram njega“ osvanuti u „svom krevetu ili u zatvoru“.

Erupcije hladnog rata izbijale su u srcu Evrope, dovodeći do međunarodnih napetosti i pretnji direktnim suočavanjem superparničkih snaga: prilikom komunističkog preuzimanja vlasti u Cehoslovačkoj, februara, napada Informbiroa na Jugoslaviju, juna 1948, i berlinske blokade iste godine. Stvaranjem „bizonije“ i, kasnije, „trizonije“ zapadni saveznici su pomogli ustavno konstituisanje Savezne Republike Nemačke 1949, a Sovjetski Savez uspostavljanje Nemačke Demokratske Republike iste godine. Dve novostvorene nemačke države nastaviće život u znaku međusobnih antagonizama — kao „predstraže“, isturene snage suprotstavljenih blokova. Ratno stanje između zapadnih saveznika i Savezne Republike Nemačke okončano je Bonskim ugovorima iz 1952. godine. Savezna Republika Nemačka pristu-

pila je Severnoatlantskom (marta 1955), a Nemačka Demokratska Republika Varšavskom paktu (januara 1956). U poznijoj fazi hladnog rata izgrađen je berlinski zid, svedočanstvo o stepenu nepoverenja do kojeg su blokovi doveli u srcu Evrope i među vlastima toga grada.

Korejskim ratom juna 1950. svet se približio ivicama katastrofe. Intervencija SAD, pod zastavom Ujedinjenih nacija, povukla je angažovanje „kineskih dobrovoljaca“, koji su, prešavši graničnu reku Jalu, prodrli na tlo Severne Koreje i odbacili američke trupe, pod Makarturovom komandom, južno od 38. paralele. Predsednik Truman smenio je svog ratobornog generala, osujećujući njegove namere da proširi rat invazijom kineskog kopna, upotrebom Čang Kaj Šekovih trupa i atomskim bombardovanjem Kine.

U svakoj fazi hladnog rata — kao i u periodu njegovog prevazilaženja, uz zadržavanje suparništva, blokovskih formacija, i uvođenje novih vidova konfrontacije — primenjivana je odgovarajuća strategija. Dok je Trumanovoj politici odgovarala strategija obuzdavanja komunizma i obezbeđivanja „atomskog kišobrana“, dotle je Džon Foster Dais formulisao doktrinu o „miru putem sile“, svestan da je „oslobođenje“ zemalja u „sovjetskoj orbiti“ nemoguće i da kočenje Sovjetskog Saveza predstavlja jedinu alternativu. U borbi za potiskivanje antagonističke sile u posleratnom svetu Amerikanci su izgrađivali najraznovrsnije strateške kombinacije, od „preventivnog“ i ograničenog nuklearnog rata do probijanja s periferije ka centru protivničkog sistema i njegove unutrašnje „erozije“. Nisu izostajale ni pretnje masovnom odmazdom, ali su one neutralisane „nuklearnom ravnotežom“. Odbranu blokovskog integriteta izražavala je u socijalističkom lageru doktrina o „ograničenom suverenitetu“.

U eri najžešćeg hladnog rata američku strategiju protiv socijalizma potpomagao je Staljin, ogrezao u dogmatizmu i nesposoban da sagleda promene koje su nastupile s drugim svetskim ratom. Sovjetski vođa je granice između kapitalističkih i socijalističkih država mehanički shvatao kao granice između kapitalizma i socijalizma. U klasnom sukobu video je sukob blokova, odnosno država s različitim društvenim i državnim uređenjem i suprotnim ideologijama. Za njega je širenje socijalizma bilo moguće samo vojnim sredstvima spoljnih faktora, uz pomoć unutrašnjih komunističkih snaga. Svetski

socijalistički proces Staljin je shematski ograničavao na države u kojima se komunističke partije nalaze na vlasti. Umesto ravnopravnosti socijalističkih država tražio je njihovo podređivanje političkim i ekonomskim interesima najsnažnije među njima. Oslobođilačke i antikolonijalne pokrete nije posmatrao kao komponentu promena starog sveta, već kao rezervu buduće socijalističke revolucije.

Dogmatskim interpretacijama savremenog sveta staljinizam je u međunarodnim odnosima neposredno bio štetan za socijalističke zemlje, a zlodelima u praksi — (obračun s komunistima nezavisnog mišljenja, sumnjive ekskomunikacije, deportacije gulazi), koja su na XX kongresu KPSS, 1956, metafizički pripisana „kultu ličnosti“ — kompromitovao je ideju socijalizma. Otelovljujući dogmatizam u teoriji, pragmatizam u politici i birokratizam u upravljanju društvom, staljinizam je unazadio humanističku viziju socijalizma, nagoneći vodu na mlin antikomunističkih snaga.

Pored već postojećih socijalističkih država — SSSR-a, kao prvog „socijalističkog ostrva“, i Mongolije — posle drugog svetskog rata su se u međunarodnoj zajednici pojavile i nove. Staro shvatanje internacionalizma, merenog stavom komunističkih partija prema „prvoj zemlji socijalizma“, nije više bilo održivo; traženi su novi prilazi odnosima između SSSR-a i drugih država u kojima su komunističke partije vladajući činioci političkog sistema. Zajednička ideologija, jedinstveni ideal i srodne sistemske institucije nisu mogle da dovedu do nivelacije „nacionalnih“ i „opštih“ interesa. Nikada kao u posleratnoj situaciji nije tako aktuelna bila Engelsova misao da je međunarodna saradnja moguća samo među jednakima, da isključuje čak i odnos *primus inter pares*. Centralizmu u međudržavnim odnosima i u međunarodnom radničkom pokretu protivurečili su posebni putevi nacionalnog istorijskog razvitka, neravnomernost ekonomskog razvoja, nejednakost kulturnog nivoa, različitost tradicija, specifični načini osvajanja vlasti. Te i druge razlike nisu mogle da se podvedu pod „jedinstveni interes“, interes najjačeg subjekta, niti uklope u univerzalni model. Kao vladajuća snaga u svojim zemljama posle drugog svetskog rata, komunisti su najzad stekli „domovine“, odgovarajući za svoj rad i politiku vlastitoj radničkoj klasi i narodu. Pobornici politike jedinstva svih progresivnih snaga u svetu morali su da uvažavaju posebne uslove borbe

nacionalnih subjekata, uviđajući da se pojam progresivnih snaga značajno proširio, da više ne obuhvata samo stavove komunista i radničke klase kao klasičnih nosilaca napretka.

Razvoj socijalizma posle drugog svetskog rata — s iskustvom jugoslovenske, kineske i albanske revolucije za vreme, pa i pre rata — potvrđivao je Lenjinovo predviđanje da će svaka autentična revolucija odabrati svoj put izgradnje socijalističkog društva nakon oružanog osvajanja vlasti. Staljinov napad na Jugoslaviju 1948. u suštini je bio motivisan razilaženjem oko oblika revolucionarne akcije, stepena samostalnosti revolucionarnog pokreta i prirode internacionalističkog sadržaja odnosa između socijalističkih država.

Značajan prodor socijalizma u svetu označila je pobeda kineske revolucije 1949, uprkos američkoj podršci Kuomintangu, izazivajući dalekosežne posledice po vojno-politički položaj i odnose između socijalističkih država. Strategija Mao Cedunga polazila je od seljaštva kao glavne snage revolucije, s obzirom na socijalnu strukturu Kine, čiji se gradovi nisu mogli održati u okeanu sela. Posle Staljinove smrti marta 1953. — a s njim su se kineski komunisti sudarali i za vreme revolucije — došlo je do otvorenog sukoba između Kine i SSSR-a, dve najveće socijalističke države, zbog različitih pogleda na strategiju borbe protiv imperijalizma, nerešenih međusobnih odnosa i drukčijih puteva unutrašnjeg razvitka — sukoba godinama zaodevanog u ruho isključivo ideoloških nesporazuma.

Predratni „trougao sila" (Francuska, Velika Britanija i Nemačka) bio je 1941. sveden na osovinu i koaliciju ujedinjenih naroda (na čelu sa SAD, Velikom Britanijom i SSSR), da bi se porazom Nemačke koalicija razdvojila na suparničke blokove zemalja predvođene na Zapadu SAD, a na Istoku SSSR-om. Ovoj „novoj šemi" priključio se sa dekolonizacijom i konstituisanjem novih nezavisnih država „treći element", koji joj je po Piteru Kalvokoreziju dao „mobilnost". Pojava začeta u ratu imala je s njegovim završetkom svoj epilog. Protivnici evropocentrističke koncepcije u zapadnoj istoriografiji navode da se posle drugog svetskog rata granična mapa evropskih zemalja nije bitno izmenila (ako izuzmemo podelu Nemačke, reviziju granica Poljske, SSSR-a i Jugoslavije uglavnom), ali je zato topografska politička slika sveta doživela promene grandioznih razmera na azijskom i afričkom kontinentu. S raspadom „prekomorskih imperija" pojavile su se nove države u daleko

većem broju nego prilikom raspada kontinentalnih imperija posle prvog svetskog rata. Treći, nesvrstani faktor savremenog sveta, izrastao iz drugog svetskog rata i uobličen posle njegovog završetka pedesetih i šezdesetih godina, postao je jedan od najznačajnijih činilaca svetske zajednice. Ako ne svojom ekonomskom i vojnom snagom, a ono svojom progresivnom koncepcijom, uticajem na svetsko javno mnjenje, aktivnim zalaganjem za mir na tribini OUN, intervencijama za stišavanje akutnih žarišta i zahtevima za ustanovljavanjem novog ekonomskog poretka.

Drugi svetski rat doveo je do snažnog antikolonijalnog i oslobodilačkog talasa na ogromnim prostranstvima Azije, Afrike i Južne Amerike. Snaženju antikolonijalizma doprineli su japanska invazija britanskih, francuskih i holandskih poseda, otpor koji je toj invaziji pružen i slabljenje dojučerašnjih metropola: Velike Britanije i Francuske. Narasli za vreme drugog svetskog rata, antikolonijalni pokreti u Indiji, Burmi, Indokini i drugim kolonijama pretvorili su se posle završetka rata u „antiimperijalističku revoluciju svetskih razmera". U borbi za svetsku suprematiju SAD su, pod vidom odbrane „slobodnog sveta" od ekspanzivnog komunizma, nastojale da zamene Britance i Francuze u kolonijama. Na čelu antikolonijalne borbe i nacionalnooslobodilačkih pokreta nalazile su se mlada buržoazija i radnička klasa kolonijalnih zemalja, koje su se borile za nezavisnost i socijalno-ekonomsku i političku emancipaciju od kolonijalnih sila. Na indijskom potkontinentu stvorene su 1947. dve države, Indija i Pakistan, dok je Indonezija proglasila nezavisnost u leto 1945, ali su njene oslobodilačke snage morale da se bore sve do 1949. da bi slomile holandsku intervenciju. Posle rata nastala je i Ho Ši Minova Demokratska Republika Vijetnam, no ona se uskoro suočila s dugom francuskom intervencijom, koja se završila slomom kolonizatora kod Dijen Bijen Fua 1954. Francuzi su bili prinuđeni da u Ženevi priznaju nezavisnost Vijetnama, Laosa i Kambodže (Kampučije). No indokinesko poluostrvo postalo je šezdesetih godina poprište velike američke intervencije. Amerikanci su se umešali u Vijetnam 1960. godine, a 1968. imali su na vijetnamskom poligonu oko 550.000 vojnika. „Prljavi rat" u Vijetnamu podelio je američko društvo, izazvao otpore mešanju i intervencijama, uopšte, vivisekciji jednog naroda i jedne revolucije na jugoistoku Azije i doveo na kraju do povlačenja

Amerikanaca 1975. i ujedinjenja Južnog i Severnog Vijetnama 3. jula naredne godine u jedinstvenu državu Vijetnam. Dojučerašnja žrtva američke intervencije, preko noći je zamerala ulogu, i okupacijom Kampučije postala osvajač. Sukob SSSR-a s Jugoslavijom, razilaženje Kine sa SSSR-om, praćeno graničnim okršajima, nemirna granica između Vijetnama i Kine otkrivaju da ratovi nisu rezervisani isključivo za države različitih sistema, da socijalizam nije jedinstven i kompaktan sistem kao što je predstavljan u dogmatskoj verziji i da pojam nezavisnosti ne pripada istoriji; pokazuje se da bez ravnopravnosti država, velikih i malih, socijalističkih i kapitalističkih, nema mira i sklada u međunarodnoj zajednici.

Dekolonizacija Afrike uticala je da se od 1950. politička karta afričkog kontinenta iz osnova menja. Proces dekolonizacije doveo je već te godine do nezavisnosti Eritreje, a zatim Libije (1951), Sudana (1956), Gane (1957), Gvineje (1958), Tunisa, Maroka i Alžira (1962). U Alžiru su francuski koloni, oslonjeni na francusku armiju, dali najžešći otpor. Svojom dugotrajnom i žilavom borbom alžirske nacionalnooslobodilačke snage su značajno podstakle proces dekolonizacije Afrike, koji je tekao u znaku upornog otpora kolonijalista i težnji SAD da preuzmu položaj dojučerašnjih kolonijalnih sila. Ove su upotrebljavale najamničke snage i izazivale nestabilnost, međusobne ratove mladih afričkih država, politički ali ne i etnički razgraničenih, organizovale „pučeve“ i ustanke. Neokolonijalizam u najraznovrsnijim oblicima nastojao je, kao što i danas nastoji, da zadrži bivše kolonije u položaju političkih i ekonomskih privezaka ranijih metropola, nastavi eksploataciju bogatih nalazišta, iskoristi strateške i geopolitičke prednosti Afrike u svetskom odmeravanju blokova, čije se nadmetanje prenelo i na taj tek oslobođeni kontinent. Borba za dekolonizaciju Afrike još nije završena, jer nailazi na uporan otpor rasističkog režima na jugu kontinenta.

Promene posle drugog svetskog rata nisu zaobišle ni „zeleni kontinent“, zapravo Južnu Ameriku, koja se dugo razvijala pod neposrednim uticajem SAD. Amerikanci su postavljali i smenjivali južnoameričke vojne režime (hunte), koji su se po potrebi služili i nasilnim metodama. Strane kompanije — povezane s američkom vladom i vojnim establišmentom, a zainteresovane za svoj kapital uložen u proizvodnju voća, eksploataciju nafte i ruda, izvoz mesa — budno su bdele nad radom marionetskih

hunti, ugušujući u začetku svaku akciju nacionalnooslobodilačkih pokreta i revolucionarnih snaga. Pobjeda kubanske revolucije pod Fidelom Kastrom 1959. nagovestila je novu eru u historiji karipskog područja i Južne Amerike, kao i u odnosima između dveju Amerika. Vlada SAD je pokušala da invazijom kubanskih emigranata obori Kastrov režim, a kasnije da izolacijom Kube od južnoameričkih država uguši pobedonosnu revoluciju na domaku svojih obala — ali bezuspešno. Nezavisan stav Meksika, koji je za razliku od nesigurnih južnoameričkih režima ustanovio relativno stabilan unutrašnji položaj još dvadesetih godina, doprineo je probijanju američke blokade Kube i jačanju tendencije nesvrstavanja. Posle prevazilaženja krize iz oktobra 1962, koja je pretila da direktnom konfrontacijom američkih i sovjetskih snaga dovede do svetskog rata, Kuba je nastavila socijalističkim putem, a u međunarodnim odnosima orijentisala se ka politici nesvrstavanja — sa svim aberacijama vezanim za stvaranje „antiimperijalističkog jezgra” u frontu nesvrstanih, protivnog njenoj suštini. Zbacivanje zakonite vlade Salvadora Aljendea u Čileu kontrarevolucionarnim udarom najreakcionarnijih vojnih i civilnih snaga — pod vodstvom generala Avgusta Pinočea, a uz pomoć SAD — prekinulo je demokratski razvitak ove zemlje, u kojoj je uspostavljena vladavina s obeležjima fašističke diktature. Obaranjem diktature Anastasija Somose 1979. godine, čija je porodica s ostalim zemljoposjednicima držala gotovo svu obradivu zemlju Nikaragve, vodstvo sandinističke revolucije je u ovoj nerazvijenoj zemlji Srednje Amerike sprovelo radikalnu agrarnu reformu maja 1981, čime je bitno izmenilo društveno-ekonomsku strukturu zemlje. Za razliku od ranijih agrarnih reformi u latinsko-američkim zemljama, sandinisti su eksproprisanu zemlju razdelili državnim dobrima i zadrugama raznih tipova. Mlada i osobena revolucija na pragu SAD bori se od svoje pobjede sa pritiskom SAD, kontrarevolucionarnih snaga nikaragvanskih latifundista podržanih spolja, iz SAD, Hondurasa i Salvadora, zabranjene unutrašnje opozicije, oslonjena na vlastite snage iz redova seljaštva i na podršku Kube, drugih umerenijih južnoameričkih vlada i progresivnog javnog mnjenja. Metode jednostranih klasičnih intervencija prerastaju u naše vreme u politiku iznuđenih političkih kompromisa po pitanju karaktera unutrašnjeg uređenja u smislu prepuštanja ili podele vlasti, u formi obezbeđenja političkih sloboda narušavanjem monističkih

monopola, uz aktivno učešće druge suparničke sile ili njenu prećutnu saglasnost.

Kao alternativa strahotama nuklearnog naoružanja i blokovskoj isključivosti pojavio se polovinom pedesetih godina pokret nesvrstanosti, duboko progresivna snaga savremenog sveta, odražavajući tendenciju naroda za samostalnim i nezavisnim životom, slobodnim od dominacije i blokovske discipline. Osnovna načela ovog pokreta podudarala su se s principima Organizacije ujedinjenih nacija. Indija i Kina su 1954. formulisale pet osnovnih načela miroljubive saradnje — poštovanje teritorijalnog integriteta, nenapadanje, nemešanje, ravnopravnost i koegzistencija — poznatih kao „*panča šila*“. Azijsko-afrička konferencija u Bandungu aprila 1955, na kojoj je učestvovalo 29 zemalja, istakla je značaj tih principa. Pobornici i osnivači pokreta nesvrstanosti bili su Josip Broz Tito, Džavaharlal Nehru, Gamal Abdel Naser, Ahmet Sukarno i Kvarne Nkrumah. Jugoslavija se zalagala za širenje politike nesvrstanosti, obogaćujući je teorijski i praktično, kao mala evropska zemlja van blokova, svesna budućnosti te progresivne tendencije u međunarodnim odnosima. Organizator Beogradske konferencije od 1. do 6. septembra 1961, prve svetske manifestacije neangažovanosti (nesvrstanosti) odnosno antiblokovske orijentacije, Jugoslavija je narednih godina istrajala na pretvaranju nesvrstanosti u svetski front i na odbrani njene suštine u svakodnevnoj međunarodnoj praksi i na konferencijama nesvrstanih u Kairu, Alžiru, Lusaki i Kolombu, Havani, Nju Delhiju i Harareu.

Veliku pobjedu nesvrstanih predstavljalo je kodifikovanje načela koegzistencije u Ujedinjenim nacijama 1970, koja su obuhvatala zabranu upotrebe sile ili pretnje silom, rešavanje međunarodnih sukoba mirnim putem, nemešanje, saradnju država i ravnopravnost naroda, pravo naroda na samoopredeljenje, suverenu jednakost država u međunarodnim odnosima i savesno ispunjavanje obaveza preuzetih u skladu s Poveljom.

Životvornost ovog pokreta i odbrana njegove nezavisne prirode same za sebe govore o njegovoj istorijskoj opravdanosti. No iskušenja kroz koja je on morao da prođe i kroz koja i danas prolazi — pritisak velikih sila, najraznovrsnije diverzije, sukobi među zemljama članicama, čak višegodišnji iznuravajući ratovi (Iran — Irak), pojedinačni i grupni zahtevi za podređivanje pokreta jednom ili drugom bloku, odnosno za njegovom institu-

cionalizacijom i pretvaranjem u treći blok — takođe pokazuju da je put pobijanja novih putokaza u međunarodnom životu povezan s ogromnim naporima i neizvesnostima.

U završnoj fazi drugog svetskog rata stvorena je Organizacija ujedinjenih nacija (OUN). Osnivačka skupština svetske organizacije održana je u San Francisku aprila — juna 1945, u prisustvu predstavnika 51 države, među kojima i Demokratske Federativne Jugoslavije. Vrata za konferenciju u San Francisku otvorena su sporazumom postignutim u Jalti. Staljin je odustao od insistiranja na jednoglasnosti velikih sila po svim pitanjima u Savetu bezbednosti OUN, ograničavajući tu jednoglasnost samo na suštinska pitanja, a Ruzvelt i Cerčil su se saglasili s dodeljivanjem zasebnih mesta Ukrajini i Belorusiji u Generalnoj Skupštini. Stvaranjem OUN, na osnovi kompromisa vodećih država antifašističke koalicije, sužena je sfera uticaja velikih sila. Povelja Ujedinjenih nacija, usvojena u San Francisku, predviđala je jednakost svih država članica i međunarodne odnose zasnovane na ravnopravnosti i samoopredeljenju naroda. Države su bile dužne da se uzdržavaju od pretnji silom i da sporove rešavaju miroljubivo. Prema Povelji OUN, narodi se nisu udruživali samo radi očuvanja mira i bezbednosti, već i zbog unapređivanja socijalnog i ekonomskog razvoja svih. Ova načela nisu mogla da skriju dominantnu poziciju velikih sila u Ujedinjenim nacijama, zahvaljujući njihovoj vojnoj, političkoj i ekonomskoj moći, prvenstveno SAD i SSSR-a. Velike sile (SAD, SSSR, Kina, Velika Britanija i Francuska) bile su stalni članovi Saveta bezbednosti i uživale pravo veta, što je značilo da se nijedna odluka ne može doneti bez njihove saglasnosti. Uprkos povećavanju članstva Organizacije ujedinjenih nacija, velike sile su ostale protivnik proširivanja ovlašćenja Generalne skupštine, njenog glavnog tela. Rukovođenje svojim interesima i ideološko-političkim razlozima, one su ometale ostvarenje principa univerzalnosti Organizacije. Zbog držanja SAD, Kinu je u Organizaciji ujedinjenih nacija sve do 1972. predstavljao režim na Tajvanu (Formozi). Prvih godina posle rata SAD su, koristeći se svojom moći, finansijskom snagom, uticajem na niz malih država i solidarnošću „zapadnog sveta“, imale „glasačku mašinu“ u OUN, onemogućavajući donošenje odluka koje im nisu odgovarale.

Uprkos svim nedoslednostima Povelje, organizacionoj strukturi, zloupotrebi od velikih sila i negativnom toku među-

narodnih odnosa u posleratnom svetu, koji su potresale krize — Ujedinjene nacije pokazale su se kao nezameđjiva organizacija međunarodne zajednice. S tribine OUN predstavnici malih zemalja mogli su da izlože svoje stavove, osude agresiju, zalažu se za mir, obustavu trke u naoružanju i prevazilaženje neravnornosti u ekonomskom razvoju sveta. Politički i moralni značaj odluka Ujedinjenih nacija ograničavao je velike sile u njihovom ponašanju. Uticaj svetske organizacije na javno mnjenje takođe nije bio za potcenjivanje. U debatama su predstavnici malih zemalja mogli da razgolićuju suštinu imperijalističke politike i agresivnog nastupanja velikih sila. Organizacija ujedinjenih nacija je odigrala zapaženu ulogu u okupljanju malih zemalja radi suprotstavljanja dikatatu velikih, zbog čega je često bila meta najkonzervativnijih snaga u svetu, koje su tražile njeno raspuštanje. Od nastanka pokreta nesvrstanosti ona je središte okupljanja i zajedničkog istupanja predstavnika tih zemalja. Svetski front nesvrstanosti je u svoje temelje ugradio osnovna načela i najpozitivnija stremljenja Organizacije ujedinjenih nacija.

Jugoslavija je učestvovala u utemeljivanju OUN. U predlogu Privremene vlade DFJ Privremenoj narodnoj skupštini za ozakonjenje Povelje Ujedinjenih nacija i Statuta Međunarodnog suda pravde od 23. avgusta 1945, rečeno je da su ciljevi kojima Organizacija ujedinjenih nacija teži „ciljevi za koje su i naši narodi, tokom ovog rata, založili svoje najbolje snage i u kojima i oni gledaju najbolju garanciju za održanje mira i bezbednosti i izgradnju bolje i srećne privredne i socijalne budućnosti svoje i celokupnog čovečanstva". Jugoslavija je u OUN 1945—1948. podržavala SSSR, veliku svetsku silu, ideološki najbližu, na koju se i međunarodno bila oslonila; silu koja je u OUN imala i pravo veta. Zavisno od držanja SSSR-a prema OUN, Jugoslavija je pokazivala izvesnu uzdržanost prema OUN, shvatajući posle 1948. suštinski značaj ove organizacije u poretku međunarodnih odnosa, iz čega je rezultiralo podržavanje niza političkih, ekonomskih i socijalnih akcija svetske organizacije.

Posleratni svet doživeo je neviđenu tehnološku revoluciju. Drugi svetski rat i stalno nadmetanje velikih sila u posleratnom «razdoblju razvili su proizvodne snage do neslućenih razmera. Proizvodnja velikih država bila je podređena stvaranju i usavršavanju razornog oružja, što je imalo povratno dejstvo na proizvodnju u mirnodopske svrhe. SAD su do 1949. posedovale

„atomski monopol“, da bi se eksplozijom prve atomske bombe u SSSR-u uspostavila privremena ravnoteža. Tri godine kasnije velike sile proizvele su i vodoničnu bombu. Čovečanstvo nikada ranije nije bilo ugroženo mogućnošću upotrebe oružja tako strahovite razorne moći. Vodonične bombe, raketna tehnika, nuklearni projektili, podmornice na atomski pogon, kosmički brodovi predstavljaju oružje savremenih velesila, opterećujući njihove privrede u vreme kada više od dve trećine čovečanstva živi u uslovima oskudice i gladi. Svaka velesila danas ima toliko naoružanja da može više puta da uništi onu drugu. Time je i svaka dalja trka u naoružavanju postala apsurdna, kako sa stanovišta sudbine čovečanstva, tako i s gledišta prvenstva i prestiža velikih sila.

Upoteba atomske energije dala je značajne podsticaje u oblasti medicine, poljoprivrede, biologije, energetike. Elektronika i automatizacija, na kojima počiva savremena organizacija proizvodnje, otvaraju nove horizonte ljudskom društvu ukoliko služe miru i društvenom napretku. Savremeni čovek doživeo je početak „kosmičke ere“ izbacivanjem *Sputnjika I* u orbitu Zemlje 4. oktobra 1957. godine; svet nije morao dugo da čeka da i prvi čovek, Jurij Gagarin, poleti u kosmos: ono što je, koliko juče, izgledalo kao stvar naučno-fantastične literature zbilo se 12. aprila 1961. Šta bolje od podviga posade *Apola XI*, s Nilom Armstrongom i Edvinom Oldrinom na čelu, koji su 21. jula 1969. posmatrali Zemlju s Meseca* pokazuje razmere tehnoloških promena koje su nastupile?

Drugi svetski rat, kao „totalan“ rat, nije izazvao samo duboke promene u sferi tehnologije već i demografije, načina života i političkog mišljenja. Velike migracije započete u SAD s prvim svetskim ratom zaustavljene su u vreme velike ekonomske krize, da bi bile dovršene tek posle drugog svetskog rata, kretanjem ljudi od severoistoka zemlje prema srednjem zapadu i jugu. Pokreti stanovništva u naznačenom pravcu bili su praćeni i plasmanom kapitala na Zapadnu obalu. Migracije su bile karakteristične i za zemlje čije su granice promenjene (Nemačka i Poljska, odstupanje podunavskih Švaba prema Trećem Rajhu, proterivanju Mađara iz Čehoslovačke), kao i za one koje su se nalazile u fazi teritorijalnog uobličavanja u procesu dekolonizacije i sticanja statusa nezavisnih država na osnovu etničkih i verskih merila (Indija – Pakistan). Jedna od velikih migracija u okviru drugog svetskog rata dovela je do stvaranja cionističke

države na Bliskom istoku. Sovjetsko stanovništvo koje je 1941. evakuisano u dubini SSSR-a iz zapadnih, okupiranih delova zemlje, ponovo je, s potiskivanjem Nemaca, krenulo na svoja stara staništa. Zbog držanja za vreme okupacije Staljin je raselio krimske Tatare u Sibir i ukinuo njihovu autonomnu oblast. Sovjetski građani naseljavali su zapadnu Ukrajinu koja je do 1939. pripadala Poljskoj i Istočnu Prusku inkorporiranu u sastav SSSR-a.

Staljinovim metodama i korišćenjem celokupnog ekonomskog potencijala zemalja „socijalističkog lagersa“, SSSR je intenzivno radio na razvoju ratne industrije, naročito na savlađivanju tehnologije vezane za nuklearnu energiju; na raketnoj tehnici i kosmičkim istraživanjima. Zatvaranjem granica SSSR-a Staljin je izneverio očekivanja sovjetskih građana o nastupanju nove ere demokratskog razvitka i ekonomskog napretka. Blage tendencije ispoljene u toku drugog svetskog rata u smislu „tolerisanja religije, većih sloboda u javnom životu, u novinarstvu, literaturi i uopšte umetnosti“, „apelovanja na opšta osećanja umesto primenjivanja disciplinskih pretnji“ (Piter Kalvokorezi, Gaj Vint), koje kao da su nagoveštavale prelazak na novu fazu socijalizma, pokazale su se kao prolazna zabluda u suočavanju s praksom još surovije diktature, opravdavane kao i pre rata kapitalističkim zaokruženjem, rovarenjem imperijalista i ostataka klasnog neprijatelja, naoružavanjem druge strane i njenim imperijalističkim namerama, specijalnom odgovornošću SSSR-a kao najveće i najjače socijalističke države. Izrazi razočarenja, pretvorenog u revolt, otvoreno su izbili najranije u državama koje su posle drugog svetskog rata krenule putem socijalističkog preobražaja (u Berlinu 1953, Mađarskoj i Poljskoj 1956). „Cehoslovačko proleće“ 1968. završilo se okupacijom Čehoslovačke od „bratskih socijalističkih zemalja“ u ime socijalističkog internacionalizma i neprikosновенosti ideološkog jedinstva socijalističkog bloka.

Drugu polovinu 20. veka karakteriše duboka tehnološka diferencijacija savremenog sveta u uslovima nasledene podele na „razvijeni Sever“ sa SAD, Japanom i zemljama Zapadne Evrope i „nerazvijeni Jug“. Svet je duboko zakoračio u treću tehnološku revoluciju, čiju glavnu odliku predstavlja osvajanje elektronike, robotike, mikroprocesora, kompjutera, itd. Na pomolu je još dublji tehnološki prodor u tzv. četvrtu tehnološku revolu-

ciju čija svojstva obeležava era fototonike, „veštačke inteligencije“, lasera, celularnog radija, biočipa, genetičkog inženjerstva itd. Ove radikalne tehnološke promene spolja su indikativne u nestanku tradicionalnih fabrika s masama radnika koje sada zamjenjuju roboti. Nazivaju je „trećim talasom“, „tehnoelektroničkom revolucijom“, „postindustrijskom civilizacijom“. Tokom prestrukturiranja privrede nestaju ranija „rutinska zanimanja“. Lucidniji ekonomisti i futurolozi šansu nerazvijenih zemalja danas vide u razvoju tehnoloških snaga, u prelasku sa ekstenzivne privrede na intenzivno privređivanje, u „odlepljivanju“ od druge tehnološke revolucije. Odbacujući socijalizam u bedi (staljinizam) oni se izjašnjavaju za socijalizam koji vodi u pravcu komunizma, preko „razgradnje masovnog društva i socijalne države u korist razvoja i individualiteta, u korist humanizma i slobode“. Ova opšta perspektiva zamračena je u stvarnosti drukčijim svetskim odnosima kojima ton daje uvoz tehnologije na bazi tehničke zavisnosti, „monetarni imperijalizam“ ili „dužničko ropstvo“ nerazvijenih zemalja; pre svega nametanje sistema vrednosti zemalja davalaca pomoći koji odstupaju od proklamovanih težnji ka humanizaciji odnosa, nezavisnosti i autonomiji razvitka. U svakom slučaju ekspanzija novih znanja i njihova primena u praksi vodi i preispitivanju racionalnosti i demokracije postojećih društvenih sistema i organizacija. Stoga i ne začuđuje da su danas, pa ma i sa zakašnjenjem, na dnevnom redu u svim socijalističkim zemljama privredne (i društvene) reforme, demontiranje centralističkog sistema rukovođenja privredom i proglašavanje, pa čak i ozakonjivanje samoupravljanja u nekima od njih.

Više decenija socijalnog mira u svetu, bar utoliko što nije bilo velikih ratnih katastrofa, iako „malih“ i „lokalnih ratova“ nije nedostajalo, uveliko je uticalo na ubrzan natalitet stanovništva širom globusa, zajedno s boljim standardom života, razvojem medicinskih znanja i pojavom novih lekova, dovodeći do pojave koju danas nazivamo „demografskom eksplozijom“. U našem vremenu u svetu živi pet milijardi ljudi. Ovo naglo uvećavanje broja stanovnika sveta još više je produbilo postojeću krizu odnosa, ekonomskih, političkih, etničkih, verskih, pa i širu krizu, ekološko-biološki gledajući. Novi proroci nastupaju pod vidom odbrane tradicionalnih načela kojima prethodi otuđivanje od izvornih vrednosti i tuđih civilizacija, koje se nameću masama neobrazovanih pripadnika raznih naroda, najčešće,

kao što pokazuje fenomen „islamske revolucije“, preko verskih poglavara, čiji pozivi ne ostaju bez odziva kod millionskih masa vernika, pod vidom verske i rasne integracije, iza koje se jedva skriva težnja za konfrontacijom s ostalim verama, rasama i civilizacijama.